
De tweede revolutie

Erik van Ree

1. Inleiding

Door de recente polemische opmerkingen van Solzhenitsyn heeft het vraagstuk van de continuïteit of discontinuïteit tussen tsarisme, leninisme en stalinisme opnieuw aan actualiteit gewonnen. In de bekende, door respectievelijk Robert Tucker en G. R. Urban geredigeerde bundels over het stalinisme¹ komen diverse opinies over dit vraagstuk aan de orde. In tegenstelling tot de opvattingen van Solzhenitsyn benadrukken de meeste auteurs dat er belangrijke breuken tussen leninisme en stalinisme bestaan.

Wellicht de meest genuanceerde en weloverwogen analyse van de relatie tussen beide stromingen is gemaakt door Leszek Kolakowski. Zijn visie (die hij in zijn drie delen over het marxisme heeft uitgewerkt) komt kortweg hierop neer dat het stalinisme één van de mogelijke en legitieme erfgenenamen van het leninisme is, net zoals het leninisme weer één van de legitieme opvolgers van het marxisme is. Deze benaderingswijze, die mij overigens ook van betekenis lijkt voor de analyse van andere ideologische systemen, neemt zowel afstand van de stelling dat er geen noemenswaardig verschil is tussen Lenin en Stalin, als van de opvatting dat het stalinisme een 'afwijking' van het leninisme is. Via dit algemene schema van Kolakowski kunnen zowel de elementen van continuïteit als de breuken in een historisch proces worden verwerkt.

Twee auteurs die op een voor mij overtuigende wijze in deze bundels het belangrijkste onderscheid tussen leninisme en stalinisme benadrukken zijn Stephen Cohen en Robert Tucker zelf. Cohen analyseert het ontwikkelingsproces van de jaren twintig naar de jaren dertig in de Sovjetunie als een overgang van een oligarchisch partijregiem naar een Führeristische autocratie². Tucker is van mening dat er in de erfenis van het leninisme tegenstrijdige elementen zaten. Tegenover de gematigde Lenin die van 1921 tot 1923 de Nieuwe Economische Politiek propageerde stond ook een, even legitieme, extremistische Lenin. Op dit deel van Lenins traditie bouwde Stalin voort, daarbij de gematigde erfenis overboord zettende. Aldoende voltrok Stalin een belangrijke breuk met het leninistische maatschappijmodel zoals dat er in de praktijk had uitgezien. Tucker maakt hierbij

een erg interessante analyse waarbij hij enkele belangwekkende begrippen introduceert.

'Het soort onderscheid dat ik maak tussen de oligarchische heerschappij onder het vroege bolsjevistische regiem en de autocratische heerschappij onder de tsaren, en tussen het Sovjetcommunisme in Lenins tijd en in die van Stalin, is een historisch goed gedocumenteerd onderscheid dat een objectieve historicus alleen over het hoofd kan zien met groot nadeel voor zijn interpretatie van Ruslands ontwikkeling. (...) Wat ik suggereer is dit: als we Sovjetrusland in de jaren twintig vergelijken met tsaristisch Rusland aan het einde van de eeuw, dan kunnen we belangrijke veranderingen ontdekken in institutionele eigenschappen, ethos, regeerstijlen en in de algemene atmosfeer die in het land overheerste. Als we daartegenover kijken naar Sovjetrusland in de late jaren dertig, na de voltooiing van Stalins revolutie van bovenaf, dan bevinden we ons in een Rusland dat lijkt op een *vroeger* Rusland, op een manier zoals het Rusland van de jaren twintig dat niet doet. (...) Met andere woorden, ik zie een terugkeer (reversion) naar een soort zeventiende-eeuws of vroeg-achttiende-eeuws Rusland'³.

Tucker hanteert hier twee kernbegrippen: 'terugkeer' en 'revolutie van bovenaf'. Stalins revolutie van bovenaf zou in een terugkeer naar oude patronen hebben geresulteerd. In Tuckers visie voltrok de eerste, leninistische revolutie een zekere breuk met het tsaristisch verleden aangezien een autocratisch systeem door een oligarchie werd vervangen. Stalin voltrok een tweede revolutie en keerde daardoor terug naar een autocratische structuur, waardoor hij de continuïteit met het tsaristisch verleden herstelde.

Ik ben van mening dat het concept van een 'tweede revolutie' breder bruikbaar is dan alleen voor het geval van Iosif Stalin. Met name is het ook van grote betekenis voor een analyse van de Culturele Revolutie in China die ook resulteerde in een zeker herstel van de continuïteit met het autocratische, keizerlijke verleden. In tegenstelling tot Roderick MacFarquhar in Urbans bundel ben ik niet van mening dat Mao's leuze 'rebellie is gerechtvaardigd' antistalinistisch was. Mao lijkt mij eerder de Chinese Stalin te zijn geweest. In dit artikel wil ik het concept van de 'tweede revolutie' die de continuïteit met een verder, autocratisch verleden herstelt nader uitwerken en systematiseren aan de hand van een vergelijking van het leiderschap van Iosif Stalin en Mao Zedong. Vervolgens wil ik de bruikbaarheid van dit gesystematiseerde concept meer in het algemeen bekijken voor de analyse van marxistisch-leninistische partijstaten.

2. Gewelddadige machtswisseling

Wanneer we de geschiedenis van de eerste twintig jaar van communistische macht in de Sovjetunie en de Volksrepubliek China naast elkaar zetten blijken er interessante parallellen te zijn. Na de revoluties van 1917 en 1949 lag de politieke

macht in beide landen in handen van een collectief van leiders, het topje van de bureaucratie van de Communistische Partij. Dit werd aangevoerd door Lenin en Mao Zedong die als *primus inter pares* de meest prominente plaats bekleedden. Hun stem woog zwaarder dan die van hun collega's maar van een persoonlijke dictatuur was geen sprake. De eerste tien jaar (afgezien van de korte fase van het 'oorlogscommunisme' in de Sovjetunie) werd een beleid gevoerd dat niet al te radicaal was en werd gekenmerkt door de poging de economie op snelle maar geordende wijze te ontwikkelen.

Stalin en Mao maakten hieraan een einde door een eerste poging het revolutionair proces drastisch te versnellen. Het Eerste Vijfjarenplan op het einde van de jaren twintig en de Grote Sprong Voorwaarts eind jaren vijftig waren een eerste poging een nieuw model te introduceren gebaseerd op massamobilisatie, 'enthousiasme', onhaalbare doelstellingen. In beide gevallen liep dit na een paar jaar op een hongersnood uit, gevolgd door een periode van matiging van het beleid. In het midden van de jaren dertig en zestig deden de twee leiders echter opnieuw een, nu geslaagde, poging het roer om te gooien. Ditmaal richtten zij zich niet onmiddellijk op economische doelen maar eerst op het wegzuiveren van alle potentiële tegenstanders van een radicaal beleid. De partijcongressen van 1939 en 1969 kunnen als afronding van dit proces worden gezien. De draagwijdte van deze zuiveringsbewegingen kan moeilijk worden overschat.

De partijbureaucratie in de Sovjetunie is georganiseerd in comités op diverse niveaus. De Communistische Partij van de Sovjetunie heeft een Centraal Comité, formeel het hoogste orgaan van de partij. Deelrepublieken zoals de Oekraïne hebben (officieel) zelfstandige partijen met hun eigen Centraal Comité. Onder het niveau van de Centrale Comités bevinden zich de comités van de regio's, de districten en de steden. Dit zijn gebiedsdelen waarin de republieken verdeeld zijn. Deze comités kunnen als de ruggengraat van de partijbureaucratie worden beschouwd. In het algemeen worden leden van de Centrale Comités hieruit gerecruteerd.

Volgens Anton Antonov-Ovseenko liquideerde de stalinistische zuivering van 1935-39 deze bureaucratie bijna helemaal. Hij beschrijft de situatie in de winter van 1937-38 als volgt: 'Tegen deze tijd was het Stalin gelukt bijna alle functionarissen van regionale betekenis te vernietigen: de secretarissen van de Centrale Comités van de afzonderlijke republieken, van de districts-, regio- en stadscomités. Door het CC moesten spoedcursussen worden ingesteld ter voorbereiding van nieuwe partijleiders⁴.

De informatie van andere onderzoekers bevestigt dit beeld. Volgens Roy Medvedev werd in de zuiveringen 90% van de leden van alle regionale comités in de Russische deelrepubliek om het leven gebracht⁵. Het is bekend dat in het in 1938 nieuw gekozen Centraal Comité van de Oekraïense partij slechts drie procent van de oude leden terugkeerde⁶. Van de leden van het in 1934 gekozen Centraal

Comité van de CPSU werd 86% om het leven gebracht⁷. Op het partijcongres in 1939 na de zuivering keerde slechts 2% van de gedelegeerden van het vorige congres van 1934 weer als gedelegeerde terug⁸. Stalin liquideerde dus vrijwel het hele collectief van hogere en middenniveau-partijbestuurders. Soortgelijke cijfers kunnen worden aangehaald voor de functionarissen van ministeries en plancommissies, bedrijven, het leger, de geheime politie, kortom: voor de hele machtselite.

Dit ontlokte Stephen Cohen, de biograaf van Nikolai Bukharin, de volgende sarcastische opmerkingen: 'Het argument dat een heersende bureaucratische klasse de bezielende kracht achter de gebeurtenissen van 1929-39 was is onzin, zowel logisch als empirisch. (...) Noch is het duidelijk hoe deze theorie het afslachten van het Sovjetambtenarendom in 1936-39 verklaart, tenzij we concluderen dat de "heersende" bureaucratische klasse zelfmoord heeft gepleegd'⁹.

Mao's Culturele Revolutie ging wellicht nog verder in deze richting omdat veel instituties als zodanig werden vernietigd. Vrijwel alle bestaande massaorganisaties (inclusief de vakbonden), wetenschappelijke en culturele instituten, talloze ministeries en plancommissies en tenslotte de partij zelf werden tijdelijk uiteengeslagen en buiten werking gesteld. Het bestuurlijk apparaat werd gedecimeerd. Bekend is de uitspraak van Zhou Enlai in 1970 dat er vóór de Culturele Revolutie 60.000 kaders werkzaam waren in het centrale overheidsapparaat en daarna nog maar 10.000¹⁰. Het overgrote deel van de partijbestuurders werd uitgeschakeld. De meesten werden niet geëxecuteerd, maar vrijwel alle 'gevallenen' werden gearresteerd en velen – onder wie prominenten zoals Liu Shaoqi en Peng Dehuai – kwamen door de ontberingen in gevangenschap om het leven. Tallozen werden voor 'heropvoeding' naar kampen gestuurd.

Door middel van de Grote Terreur en de Culturele Revolutie braken Stalin en Mao de machtspositie van de partijbureaucratie. In beide gevallen was sprake van een uitgesproken gewelddadig proces, waarin de leiders konden rekenen op de steun van de geheime politie, delen van het leger en activistische massaorganisaties.

3. Georganiseerde massa-actie

Zoals bekend combineerde Mao Zedong zijn machtsspel aan de top met een georganiseerd activisme aan de basis. De Rode Garden kregen de vrije hand om gebrandmerkte rivalen van de leider te attaqueren. Deze massamobilisatie resulteerde in de totale verlamming en desorganisatie van het bureaucratisch apparaat. Het is minder bekend dat ook Iosif Stalin soortgelijke technieken hanteerde. En ik denk dan niet alleen aan de arbeidersbrigades die hij een belangrijk aandeel in de collectivisatieoorlog gaf of de bekende Stakhanovistengroepen. Hij organiseerde ook activisten tegen het partijapparaat.

In februari-maart 1937 vond een belangrijke plenaire vergadering van het Centraal Comité van de partij plaats. Op deze bijeenkomst slaagde de Algemeen Secretaris erin het laatste verzet tegen de zuiveringen te breken. Hij hield er een grote rede die qua populistische toon in de werken van Mao niet zou misstaan. Hij pleitte voor 'toezicht en controle op de leiders van de partij door de partijmassa's. (...) Wat betekent het, correct leiding te geven? Dat betekent geenszins aan je schrijftafel te zitten en richtlijnen neer te krabbelen. (...) Wij, de leiders, zien de dingen, de gebeurtenissen, de mensen, slechts van één kant, ik zou willen zeggen, van bovenaf; ons blikveld is dus min of meer begrensd. De massa's daarentegen zien de dingen, de gebeurtenissen, de mensen van een andere kant, ik zou willen zeggen, van onderaf; hun blikveld is dus tot op zekere hoogte ook begrensd. Om de juiste beslissing in een vraagstuk te nemen, moet je beide ervaringen met elkaar verenigen. Slechts in zo'n geval zal je correct leiding geven. Dat betekent het, om niet alleen aan de massa's iets te leren maar om ook van de massa's te leren'¹¹.

In deze rede werd al in een notedop duidelijk wat hij wilde zeggen. Hij brak een lans voor een zekere Nikolaenko uit Kiev. Deze vrouw was in 1936 door de plaatselijke partijleider, Pavel Postyshev, geroyeerd omdat zij had geprotesteerd tegen de persoonsverheerlijking rond hem. Postyshev was één van de partijmensen die Stalin graag kwijt wilde. Daarom werd Nikolaenko nu door Stalin als heldin binnengehaald. Voortaan mocht ze Postyshev naar hartelust aanvallen. Dat bedoelde Stalin met 'controle op de leiders'. Hij zelf nam de beslissing dat iemand vernietigd diende te worden. Maar de doodsklap (de arrestatie) werd voorbereid door het aanstaande slachtoffer vogelvrij te verklaren. De gewone leden kregen de vrijheid zulke mensen op partijvergaderingen onder vuur te nemen. Gronden daarvoor waren er gelukkig altijd in overvloed, want de hele partijbureaucratie trad de democratie al sinds jaren met voeten. Dat gold ook voor diegenen die zich nu het ongenoegen van Stalin op de hals hadden gehaald. Na hun openbare onthuisering kon arrestatie volgen.

Het Sovjetpubliek werd op 6 maart 1937 op de hoogte gesteld via de landelijke pers van de belangrijke bijeenkomst van het Centraal Comité die onlangs had plaatsgevonden. De *Izvestiia* opende met de kop 'Voorbereiding van de Partijorganisaties op de Verkiezingen van de Öpperste Sovjet van de USSR volgens het nieuwe Kiessysteem en een overeenkomstige Ombouw van het partijpolitieke Werk'. In dit artikel werd gewezen op de zogenaamde democratische grondwet die onlangs was aangenomen en de nieuwe verkiezingen die in dat kader binnenkort moesten gaan plaatsvinden. Helaas was echter op het plenum van het Centraal Comité vastgesteld dat de partij zelf nog niet voldoende gedemocratiseerd was om aan dit democratische gebeuren leiding te kunnen geven. Veel partijsecretarissen hadden de democratie geschonden. Daarom moesten nu allereerst nieuwe verkiezingen voor de partijcomités plaatsvinden. Aldus kondigde Stalin één van de grootste slachtpartijen uit de geschiedenis aan als democratiseringscampagne.

De eerste stap ter voorbereiding van de verkiezingen van de partijcomités was het bijeenbrengen van de zogenaamde Aktiv's in de steden en regio's, de georganiseerde groepen basisactivisten van de partij. Volgens de Izvestiia van 18 maart mochten daarbij ook partijloze activisten aanwezig zijn, waarmee de leider voor zijn privé-oorlog dus de formele partijgrenzen doorbrak. Kort daarna werden plenaire partijvergaderingen gehouden ter bespreking van de kandidatenlijsten. Op deze vergaderingen werd de toon gezet door de gemobiliseerde activisten. Robert Conquest beschrijft hoe op deze ledenvergaderingen 'spreker na spreker' de secretarissen aanviel. 'Bijna even frappant als de oproepen tot terreur van bovenaf was deze hysterische lynchstemming van wat nu een dominante sectie van de laagste Partijorganisaties werd. Want terwijl de bovenste en middenniveaus van de Partij werden uitgeroeid vonden Moskou afgevaardigden overal denuncianten, zoals Nikolaenko in Kiev, die hun "bewijzen" gaven tegen degenen die zij wilden vernietigen'¹². Conquest beschrijft hoe de staatsveiligheidsdienst NKVD systematisch groepen van activisten en denuncianten organiseerde voor de strijd van onderaf tegen de partijleiders. Zo werd de partijbureaucratie tussen twee molenstenen vermalen: Stalin, zijn satrapen en geheime politie van bovenaf en de partijactivisten en denuncianten van onderaf.

4. Persoonlijke dictatuur

Om het karakter van de omwenteling van Iosif Stalin en Mao Zedong te doorzien is het ook noodzakelijk te bekijken wat voor systeem ze na hun machtsgreep invoerden. Het sleutelbegrip hierbij is de persoonlijke machtspositie van deze leiders. Ik wil mij daar nu op richten, eerst voor de Sovjetunie, dan voor de Chinese Volksrepubliek.

Dat Iosif Stalin een buitengewoon sterke persoonlijke machtspositie had is oud nieuws. Over hoe deze macht georganiseerd was is veel bekend, maar fragmentarisch. Enige tijd geleden heeft de Deen Niels Rosenfeldt in een ten onrechte weinig bekend boek¹³ vrijwel alle beschikbare informatie over Stalins mysterieuze 'persoonlijke secretariaat' bijeengeschaapt en tot een zo systematisch mogelijk beeld samengevoegd.

Stalin begon zijn persoonlijk secretariaat kort na de Oktoberrevolutie uit te bouwen. In het begin van de jaren dertig was het al een reusachtig instituut geworden met de officiële naam Bijzondere Sector van het Partijsecretariaat. Aan het hoofd stond generaal-majoor Poskrebyshev. Vanuit deze Bijzondere Sector werd in 1933 een tweetal commissies opgericht, het Staatsveiligheidscomité en de Zuiveringscommissie, bemand door mensen uit de sector zoals Poskrebyshev, Malenkov en de beruchte Ezhov. Deze twee commissies organiseerden achter de schermen de hele Grote Terreur van de jaren dertig. Vanuit deze bijzondere sector werden ook de zuiveringen in het leger en de staatsveiligheids-

dienst NKVD doorgevoerd.

De sector had twee belangrijke taken: (1) de leiding over Stalins lijfwacht, de Veiligheidsgarde van het Kremlin, bestaande uit soldaten van de NKVD, maar onttrokken aan het algemene commando daarvan, en (2) het beheer van alle persoonlijke dossiers van partijleiders en alle geheime documenten van de hele partij. Op grond daarvan kon de sector alle benoemingen en alle zuiveringen op de achtergrond regisseren. Het opmerkelijke van de sector was dat deze nationaal vertakt was. Ze had afdelingen binnen het partijsecretariaat, de NKVD en de legerleiding. Deze afdelingen controleerden deze machtsorganen van bovenaf en van binnenuit. Dat betekent dat het partijsecretariaat en de geheime politie van Ezhof en Beria (vaak genoemd als Stalins organisatorische thuisbases) *zelf ook* onder de dictatuur van Stalins persoonlijke machtsapparaat stonden.

We hebben hier dus met een autocratisch stelsel in optima forma te maken. Naast het door allerlei oorzaken gegroeide charisma van Stalin berustte de macht van zijn Bijzondere Sector die via de zuiveringen van 1935-39 definitief werd gevestigd op de combinatie van gewapende macht, controle over informatie en vertaktheid. Deze macht is nooit absoluut geworden. Onder anderen William McCagg en Timothy Dunmore¹⁴ hebben in hun studies gewezen op de grenzen van Stalins mogelijkheden. Dat neemt echter niet weg dat de leider na de zuiveringen in principe persoonlijk kon beschikken over leven en dood van al zijn collega's, een situatie die essentieel anders was dan voor de zuiveringen.

In de jaren dertig was het niet ongebruikelijk voor Chinese communisten om in de Sovjetunie een opleiding te volgen. Eén van degenen die van deze mogelijkheid gebruik maakten, was de voormalige onderwijzer Kang Sheng. Hij werd opgeleid tot veiligheidsofficier. In 1928 had het Centraal Comité van de Communistische Partij van China al een soort rudimentaire veiligheidsdienst opgericht, de 'speciale service' eenheid genaamd¹⁵. Vanaf 1938 heette deze eenheid het Centrale Sociale Departement en het stond onder leiding van Kang Sheng die het tot zijn dood in 1975 zou blijven beheren¹⁶.

Rond 1935 was ook nog een ander veiligheidsapparaat ontstaan, Mao's lijfwacht. Aan het hoofd van deze 'pistoolcompagnie' stond een zekere Wang Dongxing, een man die Mao uit het niets omhoog had getrokken en die hem daarvoor tot het einde van diens leven loyaal zou dienen¹⁷. Vanaf 1949 werd deze lijfwacht onder de naam divisie 8341 in het Volksbevrijdingsleger ingelijfd. Deze 10.000 man sterke gewapende eenheid stond onder leiding van het Centraal Veiligheidsbureau van de partij, waarvan Wang zelf directeur was¹⁸. De divisie werd gelegerd in Zhongnanhai, het Chinese Kremlin.

In november 1978 lanceerde de huidige Algemeen Secretaris van de CPC, Hu Yaobang, een grote aanval op de toen al overleden Kang Sheng. Hij omschreef diens veiligheidsdienst als een Gestapo en volgens Hu was de zogenaamde bende van vier vergeleken met Kang niet meer dan een paar clowns. Volgens Hu was

Kangs veiligheidsdienst gekopieerd van die van Stalin. De partij had in 1951 besloten tot 'verdeling in tweeën van het veiligheidssysteem en integratie van het Sovjetmodel in het systeem van openbare veiligheid. Vanaf dat moment trad er in China een veiligheidsdepartement naar voren, dat naast het Departement van Openbare Veiligheid (het officiële ministerie, EvR) bestaat en dat zelfs overheerst, en dat boven de controle van ieder bestuurlijk overheidsdepartement blijft. Later werd het het Sociale Departement, het Centrale Departement van Onderzoek of het Centraal Veiligheidsbureau. Zoals in de Sovjetunie is er een geheim comité voor onderdrukking van contrarevolutionairen naast een openbare politiemacht. Toen het werd opgericht was het van goede wil afhankelijk. Maar de mysterieuze lijn die het volgde maakte het mogelijk dat het mes van de organisatie op ons eigen hoofd viel in plaats van op dat van de vijand (Hu verwijst naar de aanval op de partijkaders in de Culturele Revolutie, EvR) toen zijn macht werd geconcentreerd in de handen van een kwaadaardig man'¹⁹.

Hu zegt overigens dat de veiligheidsdienst in 1951 werd opgericht. Hij bestond echter al eerder, liet ik zojuist zien. Waarschijnlijk heeft het in 1951 een formele status gekregen. Uit Hu's verhaal blijkt dat Kangs Sociale Departement en Wangs Veiligheidsbureau zeer nauw met elkaar samenwerkten of zelfs in werkelijkheid één orgaan waren met wellicht een interne arbeidsverdeling. Het opmerkelijke van dit apparaat was dat het niet om een overheids- maar om een partijorgaan ging. Dat was er de oorzaak van dat het 'boven de controle van ieder bestuurlijk overheidsdepartement' stond. Tot aan zijn dood had Mao de lijfwacht en Kangs geheime politie tot zijn persoonlijke beschikking.

Vanaf het begin van de Culturele Revolutie bleek dat Mao een welomlijnd plan met de Communistische Partij had en dat Kang-Wang daarin een grote rol speelden. Niet alleen zuiverde hij de grote meerderheid van de partijbestuurders weg, hij bouwde ook de topstructuur van de partij (tijdelijk het enige deel van de partij dat bleef bestaan) om. Het partijsecretariaat, het bolwerk van Liu Shaoqi's bondgenoot Deng Xiaoping, werd buiten werking gesteld. Onder dit secretariaat vielen de departementen die de nationale coördinatie van de diverse werkterreinen van de partij onder hun beheer hadden. Deze afzonderlijke departementen werden nu onder controle van Kang Sheng gesteld.

Na de demaoïsatie is deze ontwikkeling in China zelf geboekstaafd: 'Hij (Kang, EvR) nam de post op zich van chef van het Centrale Organisatie en Propaganda Departement. Dit stelde hem in staat het organisatiewerk, kaderwerk, het internationale verbindingswerk van het CC van de CPC, propagandawerk, en werk betreffende de Centrale Partij School onder zijn controle te stellen, en om talrijke hooggeplaatste kaders in onze Partij te vervolgen. Net als Wang Dongxing had hij zijn achterzak vol met oppermachtige decreten. Zijn zakboekje was vol zwarte materialen die hij kon gebruiken om mensen met wie hij ontevreden was te besmeuren en te vervolgen'²⁰. Aldus het toenmalige semi-legale democratische

tijdschrift *Beijingse Lente* in 1979. In officiële publikaties uit deze tijd is deze partijreorganisatie bevestigd²¹.

Als verantwoordelijke voor het organisatiewerk van de partij kreeg Kang Sheng nu de beschikking over het volledige systeem van persoonlijke dossiers van alle partijleden en de controle over de benoemingen. De 'zwarte materialen' waarvan gesproken wordt verwijzen naar deze dossiers. Kang stichtte in het hele land een netwerk van 'speciale onderzoeksgroepen' om alle belangrijke bestuursorganen te controleren. In de rede van Hu Yaobang werd beloofd dat dit netwerk ontbonden zou worden.

Het enige belangrijke departement van het partijsecretariaat dat niet onder controle van Kang werd gesteld was het zogenaamde Algemene Bureau. Dit was een sleutelafdeling die was belast met de bewaking van alle geheime documenten en hun verspreiding binnen de partij. Het bureau bewaakte de informatiestroom. Dit orgaan stelde Mao onder leiding van zijn andere adjudant, Wang Dongxing werd directeur van het bureau. Divisie 8341 nam de taken van dit instituut over²². Tegelijk kreeg de divisie de taak om de prominente partijleiders die door de Rode Garden werden aangevallen (nadat ze door Kang waren gebrandmerkt) te arresteren, op te sluiten en te verhoren²³.

'Rebellie' was volgens Mao gerechtvaardigd, maar alleen tegen zijn tegenstanders. De structurele gevolgen van de Culturele Revolutie voor de organisatie van de partij, het centrum van de macht, waren allesbehalve rebels. Voor het eerst kwam het partijsecretariaat (dat officieel niet eens meer bestond) in een ondergeschikte positie aan het veiligheidsapparaat. Door middel van zijn veiligheidsmachine realiseerde Mao een autocratische machtspositie die hem in staat stelde collega's zoals Liu Shaoqi op een gevangenisvloer te laten wegwijnen. De veiligheidsdienst van Kang en Wang vervulde vanaf 1966 precies dezelfde drie functies als Stalins Bijzondere Sector: (1) zij controleerde Mao's gewapende lijfwacht die Zhongnanhai controleerde, (2) zij controleerde alle dossiers en geheime documenten, en (3) zij creëerde een nationaal vertakt controlerend netwerk.

5. De autocratische revolutie

In de voorafgaande hoofdstukjes heb ik willen wijzen op de volgende aspecten van de gebeurtenissen in de Sovjetunie en China in de jaren dertig en zestig: de machtspositie van de collectieve partijbureaucratie werd gebroken. Dat gebeurde op een uitgesproken gewelddadige wijze, met behulp van leger, geheime politie en georganiseerde activisten. En het nieuwe systeem na deze gebeurtenis onderscheidde zich in die zin wezenlijk van het oude dat een autocratische machtsstructuur de oude oligarchische partijleiding verving. Aangezien de leider een (tendentieel) absoluut gezag had dat hij niet ontleende aan zijn formele

positie, en aangezien zijn geboden meer gewicht hadden dan welke formele regel dan ook kende dit nieuwe systeem eerder een charismatische dan een bureaucratische vorm van leiderschap.

Ook op ideologisch niveau was sprake van een zekere breuk met de voorafgaande periode van het leninisme en het maoïsme van de jaren vijftig. De Führeristische en populistische elementen in de marxistisch-leninistische ideologie werden tot het uiterste ontwikkeld, andere elementen werden op de achtergrond geschoven. De persoonscultus werd verder ontwikkeld: niet langer werd de leider geprezen als een uitzonderlijk capabel en wijs man, doch hij werd op semi-religieuze wijze vereerd. Niet langer werden, omgekeerd, gevallen partijleiders doodgezwegen of bekritiseerd, doch zij werden als contrarevolutionaire misdadigers publiekelijk gedemoniseerd. De belangrijke hierbij passende theoretische vernieuwing van Stalin en Mao was de stelling dat de klassenstrijd zich in de opmars naar het communisme steeds verder zou verscherpen in plaats van uit te doven.

In beide gevallen werd de intelligentsia voorgesteld als een zwakke en onbetrouwbare kracht. Daarentegen waren 'de massa's' (de stedelijke arbeidersklasse voor Stalin, de boeren voor Mao) de ware helden. Zij beschikten over een sterke wil, grote praktische wijsheid en een onverwoestbaar uithoudingsvermogen. In het geprononceerde nationalisme lag het accent op de claim dat de natie in haar eentje, zonder hulp van buitenaf, alle noodzakelijke inspanningen met glans zou kunnen vervullen. Stalin verwoordde dit in zijn beroemde theorie van het 'socialisme in één land', Mao vatte het samen in de leuze van het 'steunen op eigen kracht'. Door middel van dit soort propaganda werden de volgelingen in beweging gebracht. De persoonscultus kreeg haar uitzonderlijke kracht doordat de leider werd voorgesteld als de belichaming van deze waarden: praktische wijsheid, massagerichtheid, doorzettingsvermogen, waakzaamheid.

Alleen een revolutie een gewapende machtsovername is, waarbij de systemen voor en na deze gebeurtenis zich wezenlijk van elkaar onderscheiden, dan mogen de 'revoluties van bovenaf' van Stalin en Mao letterlijk *revoluties* genoemd worden. Het waren autocratische revoluties waardoor een vergaande historische terugkeer werd bewerkstelligd. In bepaalde opzichten namen Stalin en Mao de tsaristische en keizerlijke draad weer op die door de partijoligarchie was losgelaten. Ik wil tot slot van dit hoofdstukje de belangrijkste kenmerken van het stalinistisch-maoïstische machtssysteem formuleren:

1. De leider beschikt over een persoonlijk secretariaat, het machtigste orgaan in het land en alleen aan hem verantwoording schuldig. Het gezag van de leider is charismatisch van aard en rond hem is een semi-religieuze persoonscultus opgebouwd.

2. Het secretariaat heeft de controle over een 'pretoriaanse garde' die het regeringscentrum in handen heeft, over alle persoonlijke dossiers en geheime

documenten van de partij, en over een landelijk vertakt netwerk van controle-groepen in bestuurscentra.

3. Leger, politie, geheime politie, het partijsecretariaat en de partij in het algemeen zijn ondergeschikt aan het secretariaat van de leider. De relaties binnen de machtselite zijn op terroristische leest geschoeid en gevallen leiders worden publiekelijk gedemoniseerd als contrarevolutionaire misdadigers.

4. Er bestaan massaorganisaties op activistische basis wier voornaamste taak is het onder vuur nemen van hooggeplaatste partijfunctionarissen. De massa wordt als de belichaming van kracht, wijsheid, doorzettingsvermogen en waakzaamheid voorgesteld tegenover het verval van veel hooggeplaatsten.

Deze vijf kenmerken gaan zowel voor stalinisme als maoïsme op. Er bestaan wel verschillen, waarvan de belangrijkste waarschijnlijk is dat Mao nooit helemaal in zijn opzet geslaagd is. Het is hem niet gelukt het door Lin Biao geleide leger onder dezelfde strakke controle te krijgen als de partij. Vanaf 1969 was de macht in China verdeeld tussen de autocratisch bestuurd partij en het leger. Twee jaar later slaagde Mao er wel in de legertop te breken, maar daarvoor in de plaats moest hij toen de oude partijbureaucraten weer meer ruimte gunnen. Een ander verschil is dat in het spanningsveld tussen georganiseerd geweld van bovenaf en massa-activisme het accent bij Mao meer op het laatste lagen bij Stalin op het eerste. Deze verschillen doen echter geen afbreuk aan de essentiële gelijksoortigheid van de beide processen en systemen.

6. De tweede revolutie: een algemeen verschijnsel?

Het is een interessante vraag of de tweede revolutie die de continuïteit met het autocratisch verleden herstelt een algemeen verschijnsel is in socialistische landen met een autocratisch verleden. Naargelang een dergelijke revolutie vaker voorkomt wordt de analyse ervan ook interessanter. In dit laatste hoofdstukje wil ik een aantal voorzichtige opmerkingen, meer van vragende dan van stellende aard, maken omtrent de meer algemene betekenis van het concept van een 'tweede revolutie' voor de beschouwing van marxistisch-leninistische partijstaten.

Om te beginnen lijkt het alleen zinvol te kijken naar die communistische staten die hun politiek systeem min of meer zelfstandig hebben kunnen ontwikkelen. In Latijns-Amerika is dat Cuba. In Europa: Joegoslavië, Albanië en Roemenië. In Azië: Vietnam, Noord-Korea en het Cambodja van Pol Pot. In de overige Oosteuropese staten, Mongolië, Laos en het huidige Cambodja is van een dusdanige Sovjet- of Vietnamese invloed sprake dat van een zelfstandige ontwikkeling niet gesproken kan worden. In deze zeven landen is, zonder uitzondering, sprake van of sprake geweest van een leiderscultus, een sterke geheime politie en georganiseerde massabewegingen.

Zoals wel blijkt uit de kenmerken van een autocratisch-communistisch systeem

die ik heb opgesomd zijn dit echter op zich geen voldoende voorwaarden om vast te kunnen stellen dat een tweede revolutie heeft plaatsgegrepen. Het is in dit verband ook niet mogelijk om vast te stellen in welk van deze landen een dergelijke revolutie eventueel heeft plaatsgevonden. Dat veronderstelt namelijk een nauwkeurige studie van de machtsstructuur in deze landen, de aard en activiteiten van de massaorganisaties, het karakter van de persoonscultus rond de leider, het lot van afgezette partijleiders en dergelijke.

Er is echter wel 'circumstantial evidence' die suggereert in de richting van een tweede revolutie of juist niet. Ik denk dan vooral aan de vraag of in bepaalde perioden de fractiestrijd in de partijleiding uitgelopen is op een grootschalige bloedige confrontatie waaruit de partijleider als overwinnaar naar voren is gekomen. Van een dergelijke terroristische, door een massabeweging ondersteunde uitschakeling van de meerderheid van de partijelite is – voor zover bekend – op Cuba, in Joegoslavië en Vietnam, en zelfs in het 'stalinistische' Roemenië nooit sprake geweest.

In Noord-Korea heeft een dergelijke confrontatie wellicht wel plaatsgevonden. Aan het begin van de jaren vijftig bestond de Noordkoreaanse partij uit vier sterke fracties. Tussen hen ontbrandde zich een heftige strijd die in het voordeel van Kim Il Sung werd beslecht. Een bloedbad werd waarschijnlijk alleen voorkomen doordat de Sovjetunie en China zeer sterke druk in matigende richting op Kim uitoefenden²⁴. Iets dergelijks lijkt zich in de jaren zeventig ook in Albanië te hebben afgespeeld. Partijleider Hodja heeft een grote, door talrijke executies begeleide, zuiveringsgolf van het hele overheidsapparaat doorgezet, culmineerend in de moord op zijn rivaal, premier Mehmet Shehu in 1981. De meest terroristische uitroeiingscampagne van rivaliserende partijfracties is waarschijnlijk uitgevoerd door de Cambodjaanse leider Pol Pot, die zijn meeste collega's heeft laten doodmartelen. De schokkende strijd binnen de Communistische Partij van Cambodja van 1973-77 en de totale overwinning van Pol Pot zijn uitgebreid beschreven door Ben Kiernan en Chanthou Boua²⁵. Mogelijkerwijs heeft zich in Noord-Korea, Albanië en Cambodja een proces afgespeeld dat heel erg lijkt op datgene wat in stalinistisch Rusland en maoïstisch China gebeurde.

Mijn conclusie is de volgende: het is niet onmogelijk dat een tweede, autocratische revolutie een veelvoorkomend verschijnsel is in marxistisch-leninistische partijstaten. Dat maakt het tot een belangwekkend object van studie. Het feit dat een dergelijke revolutie in veel gevallen ook niet lijkt plaats te vinden opent de weg voor vergelijkend onderzoek waardoor eventueel factoren kunnen worden blootgelegd die leiden tot een dergelijke nieuwe omwenteling.

Noten

1. Tucker, Robert C. (ed.), *Stalinism, Essays in Historical Interpretation* (New York), 1977; Urban, G. R. (ed.), *Stalinism. Its Impact on Russia and the World*.
2. In de totalitarisme-traditie zijn dergelijke analyses ook gemaakt in: Arendt, Hannah, *The Origins of Totalitarianism* (Cleveland/New York), 1968 (1951); Schapiro, Leonard, 'The Concept of Totalitarianism', *Survey* nr. 73, herfst 1969: 93-115; Cassinelli, C. W., *Total Revolution. A Comparative Study of Germany under Hitler, the Soviet Union under Stalin, and China under Mao* (Santa Barbara/Oxford), 1976.
3. Tucker, Robert C., 'A Choice of Lenins?', Tucker, 1977: 146-179 (149, 150).
4. Antonow-Owssejenko, Anton, *Stalin - Porträt einer Tyrannei* (München), 1983 (1980): 235.
5. Medvedev, Roy A., *Let History Judge* (New York), 1973 (1971): 202.
6. Conquest, Robert, *The Great Terror* (Harmondsworth), 1971 (1968): 353.
7. Antonow-Owssejenko, 1983: 179.
8. Conquest, 1971: 632. Hier zijn alleen de niet in het Centraal Comité zitting hebbende gedelegeerden geteld.
9. In: Tucker, 1977: 26, 27.
10. Cit. in: Donnithorne, Audrey, 'China's Cellular Economy: Some Economic Trends Since the Cultural Revolution', *The China Quarterly* nr. 52, 1972: 605-619 (605).
11. Stalin, J. W., 'Über die Mängel der Parteiarbeit und Massnahmen zur Liquidierung der trotzkistischen und sonstigen Doppelzüngler. Referat und Schlusswort auf dem Plenum des ZK der KPdSU(B). 3. und 5. März 1937', *Werke* Bd. 14 (Dortmund), 1976: 119-160 (150, 154).
12. Conquest, 1971: 335.
13. Rosenfeldt, Niels E., *Knowledge and Power, The Role of Stalin's Secret Chancellery in the Soviet System of Government* (Copenhagen), 1978.
14. McCagg jr., William O., *Stalin Embattled 1943-1948* (Detroit), 1978; en: Dunmore, Timothy, *The Stalinist Command Economy 1945-53* (London/Basingstoke), 1980.
15. Mei, Ko-wang, 'Police System under the Chinese Communist Regime', *Issues and Studies* Vol. II, 2, 1965: 31-41 (31).
16. —: 'Kang Sheng', *Issues and Studies* Vol. VI, 6, 1970: 99-103 (100).
17. Chang, Parris H., 'The Rise of Wang Tung-hsing: Head of China's Security Apparatus', *The China Quarterly* nr. 73, 1978: 122-137 (123).
18. Chang, 1978: 126.
19. In: 'Problems Concerning the Purge of K'ang Sheng: Hu Yoa-pang's Speech at the Central Party School', *Issues and Studies* Vol. XVI, 6, 1980: 74-100 (78).
20. Li Ying, 'K'ang Sheng is a Demon not a Human Being', *Issues and Studies* Vol. XVI, 10, 1980: 83-89 (88).
21. —: 'Crimes of Kang Sheng and Xie Fuzhi', *Beijing Review* nr. 9, 1981: 16-19.
22. Chang, 1978: 130.
23. Chang, 1978: 132.
24. Zie bijvoorbeeld: Koon Woo Nam, *The North Korean Communist Leadership, 1945-1965* (Alabama), 1974.
25. Kiernan, Ben, and Chanthou Boua (ed.), *Peasants and Politics in Kampuchea, 1942-1981* (New York), 1982.